

ՋՕՐԱՎԱՐՆ ԿՈՄՍ ԼՈՐԻՍ ՄԵԼԻՔՈՎ

Նախագահ գերագոյն ժողովոյն ի Բեդրպուրկ

Եթէ Հայութիւնն կրնայ պարծիլ իր անցելոյն մէջ նախնեաց քաջութեանցը վրայ, ոչ ինչ նուազ և ներկայիս մէջ պիտի պարծի և պիտի զուարճանայ՝ տեսնելով անոնց շառաւիղաց դիւցադ-նութիւնը — թէպէտ և ոչ ուղղակի ի-րեն փառացը համար — հաւասարազօր հռչակեալ հիմակուան կնճռեալ և խո-րամանկագոյն դարուս մէջ, իցիւ թէ Հայն, զժբաղգարար ցրուած ըլլալով

բոլոր աշխարհք, միշտ և ամեն տեղ իր վսեմ կերպարանացը հետ՝ հոգւոյն և մտացն առաքինութիւնները պահէր, գէթ ցուցնելու աշխարհի, թէ ինչ է պատճառն որ մինչև ցայսօր այնչափ ազգաց մէջէն, առանց շատ բարձրա-թոիչ ըլլալու, մնացեր է յերկրի այս փո մը ցեղը, թողունք ՚ի բաց ուրիշ ամեն կատարելութիւններն... բայց թէ որ կ'ուզենք հայկական պատերազմա-

կան և խորախորհուրդ հոգւոյն ճաշակ մ'աւննուլ, դարձնենք աչքերնիս Ռուսաստանի վրայ, որ կրնայ առնին շարնէ հայկազն զօրաւորաց պատկառելի գունդ մը, որոնք այն երկրին հրակայազօր բանակին մէջ կարող կ'ըլլան գիտութեան և քաջութեան ընդհանուր համբաւ մը ստանալ. դարձնենք աշուրնիս այն պատկերին վրայ՝ որ կը զարդարէ այս անգամ Հայկական Հանդիսիս ճակատը, որ հիմա ազգերնու նախաձեռնի պերճանք մ'է, չքեղ պարծանք մը. դարձնենք աչքերնիս վեհափառ Ջորտի պետութեանը վրայ, որ իր ութսուն միլիոնի չափ յայլ և այլ ազգաց կազմեալ հպատակաց մէջէն ընտրեց մէկն, հայ մը, որ իրմէ ետքը իբրեւ գիկտատորական իշխանութիւն մ'աւնենայ բոլոր Ռուսիոյ մէջ, պաշտօն մը՝ որ շատ բարձրապատիւ երեւելի անձինք ստաննցուց, յուսահատցուց և գրեթէ անկարող ըրաւ, այն բազմազգիտեան վիշապին դիմաց, որուն անունը միայն Ունչակաւք, բաւական է իրեն հաւորութիւնը ցուցնելու: Չենք գիտեր որչափ պիտի դիմանայ մեր հայկազն զօրավարին պաշտօնն. բայց սակայն այս յայտնի է որ ամիսներ անցան և ամենայն ազգաց և լեզուաց լրագիրներէն ուրիշ բան չկարգադրեց, բայց եթէ իր մեծ հանճարոյն գովեստներն, իր իմաստուն գործոցն և առաջարկութեանցը վրայ զարմանք, իր ամենուն հետ սիրելութիւնը և առօրեայ տաժաւակիր բայց գործունեայ կենացը նկարագիր. որոնք միաբան զինքն այն մարդկանց կարգը կ'անցընեն՝ զոր պատմութիւնը պիտի աւանդէ յետոց ժամանակիս առաջին կարգի քաղաքագիտաց և զօրավարաց հետ: Կեցցէ Մելիքով 'ի բարութիւն բոլոր ազգին Ռուսաց, կեցցէ 'ի պաշտպանութիւն ինքնակալին, զոր սասանեցուցին այնքան ամ պարիշտ դաւաճանութիւնը. դարձեալ կեցցէ առաջի առհասարակ եւրոպիոյ 'ի պատիւ այն ազգին որ կարող է այս պիտի մարդիկներ ծնանելու, և այն երկրին զոր Ալմենիս կը կոչեն, հարըս-

տահարեալ բիւր կերպով, և հիմա սովէն ալ սպառեալ, և որուն վրայէն պեղծինեան համադգային մեծ ժողով մը շատ հարեանցի անցաւ:

Մելիքովի ծագմանը և գործոցը վրայ քանի մը տեղեկութիւններ աւելցնենք, մասամբ մը լրագիրներէն քաղելով:

Միքայէլ Թարեւելովիչ Լորիս-Մելիքով, Հայոց հին իշխաններու ազգատոհմէն յառաջ եկած է, ինչպէս անունն իսկ կը ցուցնէ: Ինձած է 1825 թուականին: Լորիս՝ Հայաստանի Տաշրազ լորի գաւառը և Մելիք՝ իշխան, թագաւոր կը նշանակէ: Լորիս-Մելիքով կոչկասու պատերազմներու հին զօրավարներէն մէկն է: Իրեն արտաքին զէնքերն, ինչպէս հիմա ներքինն, գրեթէ միշտ յաղթական հանդիսացած են: Յամին 1847 պաշտօնեայ և օգնական էր վարանցովին: Շամիրին դէմ պատերազմներու մէջ յաջողակ գտնուեցաւ: Յամին 1855 Ղարսի պաշարման ժամանակ՝ իբրեւ հազարապետ հեծեալազօրաց՝ քաջ հանդիսացաւ, և ֆիւրէկ Տէրէի ճակատին մէջ երեւելի եղաւ, ուր արժանացաւ աստղանշանաց և չորրորդ կարգի Ս. Գէորգայ խաչին. երբ Ղարս առնուեցաւ, Մուրավիէֆ հազարապետէն հրամանատար անուանուեցաւ: Տասնհինգ տարի ետքը, երբ Միքայէլ Մեծ դքսին ժամանակ կովկասը բոլորովին իսղաղութիւն գտաւ, Լորիս-Մելիքով կառավարի պաշտօնով վրասիկովկաս զրկուեցաւ: Սակաւ մի ժամանակէն տկարութեան պատճառաւ պաշտօնէն ազատելով՝ փարիզը այցելեց և քանի մ'օր ալ վիզպատէն բնակեցաւ. ապա 1877 ին ետ կանչուեցաւ Ռուսաց և Թուրքաց պատերազմ հրատարակելէն ետքը, Ասիոյ զօրաց մէկ բանակին մեծ հրամանատար ըլլալու:

Այս զօրքն, որուն ընդհանուր հրամանատարութիւնն Մեծ իշխան Միքայէլի ձեռքն էր, երեք մաս կը բաժնուէր. առաջինն Սև ծովուն եզերքները կը գործէր, երկրորդն Պայէզիտ քաղքին դէմ, և երրորդն և կարեւորա-

գոյնն Ղարսին դէմ, որուն առաջնորդութիւնն Մելիքովին ձեռքն էր:

Եթէ այս պատերազմիս սկիզբն Գիւրտերն և Գարսի փախերն պատրաստ էին աւելի Ռուսաց քան թէ Տաճկաց օգնելու, իր ճարպիկութեան արդիւնքն էր, վասն զի զիտցաւ իրեն շահիւ այն գլխաւոր անձինքն, որոնք մեծ ազդեցութիւն ունէին այն բարբարոս ցեղերուն վրայ, յորդորանօք, պարգևներ տալով և մոսնաւորապէս խոտանալով որ զիրենք կայսեր ծառայութեանց մէջ կը մտցնէ:

Զօրավարն Լորիս-Միլիքով, որ Ղարսին առամմբ յաղթող Հայաստանի կոչուեցաւ, իրեն պատերազմական ոգոյն համար՝ զոր ցուցուց ասիական պատերազմին մէջ (1877, 78), բոլոր կայսրութեան քաղաքական և պատերազմական նշանաւոր անձանց կարգն անցած է: Իր մայրենի և Ռուսաց լեզուէն զատ՝ կը խօսի գերմաներէն, գաղղիերէն, տաճկերէն, թաթարերէն և պարսկերէն, և չկայ մէկն որ Ոսիոյ Տաճկաստանի արդի իրողութեանց վիճակին իրմէ աւելի տեղեակ ըլլայ: Հասակաւ միջակէն քիչ մ'աւելի է, չափակեցաւ և արագաչարժ. դէմքն երկայնաձև է և թուխ, գծադրութիւնն ճշգրիտ հայկական, նշանաւոր քթով, աչքերն խոր, պզտի, սև և փալփուն. նայուածքն շիտակ. մազն և մորուքը սև. առկախեալ և երկայն պերևելոքն կը միասնան այտից վրայ ձգած մօրուացն հետ:

Ռուսիոյ քաղաքական տեսարանին վրայ հիմայ գլխաւոր անձն՝ հայազգի Մելիքովն է, որոյ յանձնուելով իրականաւոր իշխանութիւնն՝ արդիւնաւորեց խաղաղութիւն մ'ընդ մէջ անմարդի պատերազմի Ոչնչականաց և Տէրութեան: Առաջին օրն, որ կը ստանձնէր իր պաշտօնին ծանր պատասխանատուութիւնքն, ունեցաւ առաջին դաւաճաւորութեան տեսարանն: Սակայն այն օրէն ի վեր Ռուսաստան չունեցաւ եղեռնապարտ յանցաւորներ՝ որոնք արհաւիրք և սոսկումն ազդած էին Եւ-

րոպիոյ: Յարատևութիւն՝ իտայական լրագիրն՝ իր վերջի խթններուն մէկուն մէջ այսպէս կը նկարագրէ Ռուսիոյ հիմակուան զուարթ վիճակն առջինին հետ համեմատելով.

« Աղեքսանդր կայսր տօնախմբելով իր ծննդեան օրը, կրցաւ ցուցնել, թէ քիչ ժամանակի մէջ, այսինքն է իր յոբելիան օրէն մինչև ծննդեան օրն, որ չափ լաւագոյն փոխուած էր Ռուսիոյ թէ ներքին և թէ արտաքին վիճակն: Երեք ամիս առաջ Ռուսաստանի կեանքն սխուր էր: Ոչնչականաց յանդգնութեան չափն անցնելով յաճախ կայսեր կենաց դաւաճանութիւն կը մտարեւելին: Վախը Պալատին մէջ, վհատութիւնը ժողովրդեան մէջ տիրած էր. անկարող դատարանն ծաղր եղած էր անտեսանելի և անշոշափելի թշնամիէ մը. խաւարի մէջ կը խարխափէր և անխտիր պատժելով և լեցնելով Սիպերիոյ բանտերը՝ ժողովուրդը սարսափի մէջ կը ձգէր: Եւրոպա վշտացած ներկայ էր տեսարանին, սարսափած և անձկութեամբ միանգամայն կը դիտէր գործոյն վախճանը: Այս ժամանակս Ռուսաստան կղզիացեալ էր քաղաքականապէս: Գերմանիան և Աւստրիան իրենց մտերմութիւնն կտրած էին անկէ, և մէջերնին միութեան դաշն դրած էին զրեթէ Ռուսիոյ հակառակ: Անգլիան Լուրտ-Պիլոնաֆիլիսին ժամանակ իր ուրախութիւնն չէր կեղծէր, տեսնալով զՌուսաստան բքեալ իր կրկին բարեկամներն: Վերջապէս Ռուսաստան տան գոհ ըլլալու պատճառ մը չունէր դիմացը: Եթէ ներկայն չար էր՝ ապա, զան չարագոյն ևս կը տեսնար:

Սակայն այսօր փոխուած է իրաց կերպարանքն, և Ռուսաստանի շընչաւորութիւնն նուազ ծանր է, և երկինքն նուազ ամպոտ: Որուն արդիւնքն նախ կայսերն է, որ դիտցաւ ընտրել այնպիսի մարդ մը որ ներկայ պարագաներուն յարմար է, և որոյ առաւ ընդարձակ իշխանութիւն. երկրորդ և ամենամեծ արդիւնքն այն մարդուն է՝ որ այսպիսի իշխանութիւն մ'ուզիղ և

համեստ կերպով դործադրեց և կը գործադրէր :

Եթէ Գ. Նաբոլէոնի ժամանակ Ռուհէր ըսուեցաւ փոխանակ կայսեր, արդ բացարձակ կրնանք ըսել որ Մեխլերֆիլէ կայսեր տեղն : Ըստ վերջին լրոց գերմանական թերթերու, հայ զօրավարն իր իշխանութիւնն չժամայր իբրև պարզ զարհուրեցուցիչ և ընկճող առաքելութիւն մը, այլ միտքը շատ աւելի բարձր նպատակ է դրած, այսինքն է բժշկել ռուս ընկերութեան վերքերը, ոչ միայն խստութեան սրով և հրով, այլ նաև ազատ բարենորոգութեանց գեղերով :

Ռուսաստան մեծապէս պիտի տուժէր՝ եթէ յաշոգէր Մլառեցիկին եղեռնադրոճ խորհուրդն : Հայազգի Մեխլեֆֆին խստութիւնն մէկդի չէ դրած. ուղղադատ անաչառութիւն մ'առած, հարուածելն առաջ կը դիտէ՝ որպէս զի սխալմամբ չվիրաւորէ : Իւ խստութեան հետ դործակատար յանձնաժողովին դուրսն՝ գիտէ խառնել զքաղցրութիւն : քաղաքական և ընկերութեան օրինաց դէմ յանցաւորներն մեծ անկողմնակցութեամբ և արագութեամբ կը դատուին, և դատապարտութիւններն համեմատ են յանցանաց : խառնակութեամբ եղած հին դատերն նորէն աչքէ կ'անցուին, նոյն պէս և աքսորեալներուն ցտնկը. երիտասարդական ապշութիւնն և տկարութիւնն ընդդէմ մուրութեանց՝ այսօր դատաւորաց դիմաց կարեկցութիւն կը դնայ : Մէկալ կողմանէ տպագրութիւնն մեծ ազատութիւն կը վայելէ. և մինչդեռ առաջ եթէ լրագիր մ'ուզէր իմացընել Ոչնչականաց ծանուցումը՝ մէկէն կ'արգիւտէր, լրագրապետն կը տուժէր և կը բանտուէր. այսօր պաշտօնական թերթերն են որ կը ծանուցանեն խռովարարաց յիմարութիւնները, միակ միշտ իրենց արդարացուցման : Լորիս-Մեխլեֆֆը դեռ առաջ գնաց. կայսեր հրամանաւ շնչեց Դիւանատան երրորդ բաժանումը, ահաւոր հիմնադրութիւն մը՝ որ միայն բաւական

է հիմնադրատակ ընել ամենալաւ իսկ կազմուած տէրութիւնը : Լորիս-Մեխլեֆֆը ինքը զինքը ժողովրդական ըրաւ, կարգէ դուրս դէպք մը՝ այսպիսի պայմաններու մէջ գիկտատորի մը համար :

Չնք ուզեր ըսել որ « Ամենայն ինչ բարի է ի Ռուսս », բայց վերջապէս կենսնքն ապահովցած է նոր կառավարութեան ժամանակ ի Ռուսաստան. Տէրութիւնն և ընկերութիւնն մեծ ապահովութեան մէջ են. և եթէ կառավարներն համոզուին այս վործով քաղցրութեան և ազատութեան օգուտներուն, Ռուսաստան կրնայ յուսալ լաւագոյն ապագայի :

Ինչպէս առաջ յիշեցինք, Լորիս-Մեխլեֆֆը իր մեծ պաշտօնն ստանձնած օրն՝ ունեցաւ իր կենաց դէմ դաւաճանութիւն : Մարտ 3ին, երեկոյեան դէմ, Սրբունեաց Տիկնայց ամենէն երկացուներն՝ Բորդատոֆ կոմսուհոյն յուղարկաւորութեան հանդէսն կը կատարուէր : Բոլոր պալատականք, կայսրն և մեծամեծ իշխանազունք ներկայ կը գտնուէին տխուր տեսարանին և դագաղին կ'ընկերանային մինչև Մոսկուայի երկաթուղեացիայարանը : Լորիս-Մեխլեֆֆն ալ ներկայ էր պալատականաց հետ. կայարանէն դառնալու ժամանակ, իր պալատը հասնելուն և կառքէն վար իջնալուն ատեն, մարդ մ'ատրճանակ պարպեց վրան, ուսկից զրեթէ մազապուր պըրծաւ զօրավարն, գնտակն անցնելով քովէն և վերարկուն ծակելով : Թիկնապահ խաղախներն և դռնապանն մեկէն բռնեցին երեսուն տարուան եղեռնազործը. ըստ ոմանց համարուի թէ ինքն հայ զօրավարն բռնած ըլլայ : Այս դաւաճանութենէն կրնայ իմաստասիրուիլ թէ ինչ աստիճանի է Ոչնչականաց յանդգնութիւնն, որովհետև եղեռնազործը կը տեսնէր թէ և ոչ փախչիլ կրնար. վասն զի չըլակայքը կառաց և մարդկան բազմութեամբ լի էր, և զօրավարին չորս կողմը խաղախներն կը պատէին : Պալատին դիմացն կային նաև զիշերապահներ և աստեց քովն ալ դռնապաններ :